

Проф. Данильян О.Г., проф. Дзьобань О.П.

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків
(Україна)*

УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ТРАНЗИТИВНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Визначені в Конституції України завдання по створенню демократичної, соціальної, правової держави не можуть бути вирішеними без формування громадянського суспільства. Адже відомо, що для транзитивних країн становлення громадянського суспільства — найважливіша умова переходу їх до правової державності та забезпечення прав і свобод громадян. На жаль, у більшості із цих країн, у тому числі і в Україні, проблема формування громадянських суспільств ще далеко не вирішена. Для того, щоб прискорити становлення громадянського суспільства в Україні, необхідно чітко розуміти його сутність, закономірності становлення та створити умови для цього.

Відомо, що ідея громадянського суспільства починається з античності, зокрема, від Цицерона, що першим зацікавився відмінністю власне громадянина від простих обивателів. Пізніше цю проблему розробляли Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж-Ж. Руссо, Г. Гегель, К. Маркс, П.Новгородцев та багато інших. У останні десятиліття вагомий внесок у розробку проблематики громадянського суспільства зробили С. Абакумов, Дж. Александер, С.Алексеев, Е. Арато, Л. Даймонд, К. Гаджиєв, Дж. Гібсон, Дж. Коен, В. Полохало, О. Пушкіна, О. Сунгуров, Ю. Тодика, Г. Щедрова та інші. У сучасній інтерпретації громадянське суспільство — це суспільство з розвинутими економічними, правовими, політичними та культурними відносинами між його членами, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею, суспільство громадян високого соціального, економічного, політичного, морального і культурного статусу, що створюють разом з державою розвинуті правові відносини [1, С.249].

Найважливішою метою громадянського суспільства є обмеження владних функцій держави певними правовими рамками. Про це у свій час писав ще С. Франк, який підкреслював, що державна влада повинна бути необхідно обмежена наявністю громадянського суспільства, а діяльність цієї влади «ніколи не повинна переходити межі, у яких вона сумісна із самим громадянським суспільством і порушення яких загрожує самому буттю останнього» [2, С.236]. Причому в межах цієї сумісності держава зобов'язана забезпечувати умови для нормального функціонування громадянського суспільства, а громадянське суспільство виступає як противага державі, аби не допустити порушення нею своїх основних обов'язків і додержання законності. На думку М. Вебера громадянське суспільство – це пізнавальна абстракція, ідеальний тип, дуже далекий від дійсності [3, С.568]. Але сама ідея громадянського суспільства не позбавлена змісту. Її суть полягає в оптимальному сполученні трьох складових: влади, суспільства і людини.

Громадянське суспільство також неможливо створити, якщо в державі не реалізовано принцип верховенства права. Цей принцип означає, що жоден державний орган, посадова особа, громадська організація, жодна людина не звільняються від обов'язку підкорятися законові. Держава, підкоряючись юридичним нормам, стає одним із суб'єктів права рівноправною з іншими суб'єктами. Без правової рівності між державою і особистістю не можуть існувати ні право, ні правова держава, ні громадянське суспільство. Будь-яка спроба державного органа чи посадової особи вийти за межі права і поставити себе над людьми повинна розцінюватися як правопорушення. Верховенство права означає також, що держава не має права видавати закони, які суперечать так званому природному праву, і, разом з тим вона зобов'язана ухвалювати всі закони, що забезпечують природні права людини.

Однією з головних функцій громадянського суспільства є забезпечення прав і свобод громадян. Це пов'язано з тим, що головною умовою існування, як громадянського суспільства, так і правової держави виступає особистість, її право на самореалізацію, на індивідуальність і особистісну свободу. Таким

чином, пануюче положення в громадянському суспільстві відводиться індивіду, якому правова держава покликана надати можливість для задоволення його потреб і реалізації можливостей. Громадянське суспільство покликане захистити індивіда і забезпечити його правами людини, тоді як правова держава – правами громадянина. Так у взаємодії громадянського суспільства і правової держави здійснюється задоволення прав і свобод людини і громадянина.

Причому у громадянському суспільстві і правовій державі права і свободи громадян мають бути не тільки проголошені, а й гарантовані державою. Такими гарантіями можуть бути законодавче закріплення умов, за яких неможливе обмеження прав і свобод або ухвалення законів, що деталізують права і свободи, проголошені в конституції. Реальне забезпечення прав і свобод досягається шляхом створення механізму їх всебічної захищеності, а також встановлення цивільної, адміністративної і кримінальної відповідальності за їх порушення.

Громадянське суспільство і правова держава не можуть існувати без численних політичних та громадських організацій, партій та рухів. Функціонуючи в умовах плюралізму, різні соціальні сили ведуть боротьбу за свої потреби та інтереси цивілізованими методами. Ідеологічний плюралізм забезпечує їм можливість вільно викладати свої політичні установки, проводити пропаганду та агітацію на користь своїх ідеологічних концепцій. Політичний і ідеологічний плюралізм є уособленням демократизму суспільства, дає змогу кожному його члену самому вирішувати питання про свою прихильність до тієї чи іншої партії, суспільного руху, ідеології.

Крім названих, існують й інші ознаки та умови становлення громадянського суспільства, їх досить багато, вони різноманітні (виділяють ознаку багатокладності економіки, невтручання держави в економічну сферу та ін.). Усі вони в сукупності дають загальне уявлення про сутність, зміст та призначення громадянського суспільства. Таким чином, усі вищезгадані ознаки громадянського суспільства у своїй основі припускають, по-перше,

обмеження державної влади людською особистістю, її невід'ємними правами, а по-друге, нормативно-інституціональне гарантування цих прав.

Теорія і соціальна практика переконливо доводять, що для створення умов для становлення громадянського суспільства необхідно чітко уявляти особливості країн, що знаходяться в процесі трансформації від тоталітаризму до демократії.

Серед особливостей транзитивних країн, в тому числі і України, які роблять прямий чи опосередкований вплив на становлення в них громадянського суспільства, можна виділити: відсутність глибоких демократичних традицій у докомуністичну епоху в більшості з цих країн; необхідність вирішення в перехідний період розвитку цих країн двоєдиного завдання: демократизації політичного і соціального життя суспільства і створення в цих країнах ринкової економіки; зростання злочинності, криміналізація посттоталітарного суспільства; зниження життєвого рівня основної маси населення, його розшарування, маргіналізацію; високий ступінь тоталітаризму, пасивності в суспільстві, укорінену звичку до духовної і політичної несвободи; наявність істотних зрушень у духовній сфері життя посттоталітарного суспільства, виникнення в ньому соціальної аномії та ін.

Що необхідно робити, щоб знизити негативний вплив цих особливостей розвитку транзитивних країн на становлення в них громадянського суспільства? Необхідно, насамперед, Україні, іншим транзитивним країнам повною мірою використовувати історичний досвід держав, що ефективно вирішили завдання перехідного періоду. Цей досвід містить у собі: формування правової держави, що, за словами М. Дюверже є «нічним сторожем громадянського суспільства»; опору в ході проведення економічних реформ на приватну ініціативу, трансформацію «дикого ринку» в «ринкову економіку»; проведення сильної соціальної політики держави; прийняття соціально орієнтованого законодавства, яке дозволило б скоротити соціальну нерівність та сформувати середній клас; допомогу в становленні суспільних організацій, сильного й організованого профспілкового руху; зниження

податків до оптимального рівня; боротьбу з корупцією влади, з криміналізацією суспільства та ін.

Литература

1. Философия права / Под ред. Данильяна О.Г. — 2-е изд. — Москва: ИНФРА-М, 2015. — 336 с.
2. Франк С.Л. Духовные основы общества. / С.Л. Франк. М.: Республика, 1992. — 510 с.
3. Вебер М. Избранные произведения / Вебер М. : Пер. с нем. — М.: Прогресс, 1990. — 804 с.